

УДК 94[(4 + 477)] : 929 ЛЕВИТСЬКИЙ М.В.

Василь Даниленко (м. Київ)

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України
E-mail: Vasyl.Danylenko@gmail.com

Візія Миколи Левитського ролі Росії, Польщі та країн Західної Європи в історії України

Висвітлено погляди М.В. Левитського на роль Росії, Польщі та країн Західної Європи у формуванні української державності й української нації. Крізь призму документів радянських спецслужб і публіцистичних рукописних праць показано його особистість як патріота, палкого прихильника розвитку незалежної України у колі європейських народів.

Ключові слова: М.В. Левитський, Україна, Росія, Польща, європейський вибір.

Vasyl Danylenko (Kyiv)

Doctor of Sciences (History), Professor
Leading scientific worker
of the M.S. Hrushevsky Institute
of Ukrainian Archeography and
Source Studies of the NAS of Ukraine
E-mail: Vasyl.Danylenko@gmail.com

Mykola Levytsky's vision of the role of Russia, Poland and Western European countries in the history of Ukraine

Mykola Levytsky had his own vision of Ukraine's historical place in Europe. In his opinion, the natural path of European development, which lies through Poland, in spite of the existing disputes between neighbors, has been violated by perfidy of Russian rulers. Ukraine was supposed to melt into the Russian Empire, and Ukrainian people had to lose their national identity and the ability to fight for independence. To change such course of history and recover Ukraine's innate, indisputable place in Europe, is what Mykola Levytsky called for, and he was nearing this time with his unrelenting scientific and socio-political work.

The publication covers M. V. Levytsky's vision of the role of Russia, Poland and Western European countries on the nation building of Ukraine and its people. Through the lens of the Soviet security services publications and publicistic hand-written pieces, his personality is presented as a patriot, a great believer in the development of independent Ukraine among European nations.

Key words: M. V. Levytsky, Ukraine, Russia, Poland, European vector of development.

Кажучи про **актуальність** дослідження життєдіяльності видатних особистостей, які прагнули кращої долі для свого народу, недостатньо керуватися лише конкретними віхами в їхній біографії чи покладатися на певні історичні події. Нині, коли Україна ціною життя своїх громадян змушена платити за європейський вибір майбутнього, особливого значення набувають, зокрема, знання про погляди авторитетних носіїв моральних і духовних цінностей на роль України й українського народу у світі,

історію взаємин з сусідніми державами, зокрема, з Росією та Польщею, іншими країнами Європи. Візія Миколи Васильовича Левитського місця України в системі міжнародних відносин настільки співзвучна сьогоденним реаліям, що доводиться тільки вражатись проникливістю й далекоглядністю його думки. Висловлені ним концептуальні положення щодо незалежності та головних напрямів розвитку України є складовою духовного фундаменту розбудови української державності.

Мета статті – крізь призму актуалізованих рукописних і опублікованих праць, розсекречених архівних документів розкрити бачення Миколаю Левитським ролі Росії, Польщі та країн Західної Європи в історії України, розширити й уточнити знання про громадсько-політичну позицію Миколи Левитського, показати його роль як українського національного діяча, який торував шляхи здобуття Україною незалежності.

Означена мета випливає із того, що політичні, державницькі позиції Миколи Левитського в науковій літературі дістали побіжне висвітлення. За радянської доби в історіографії не могло бути й мови про погляди М. Левитського, які розходилися з його образом прихильника суспільної толерантності і лояльного ставлення до влади. Першорядне значення для дослідників мав його теоретичний і практичний доробок та безпосередня культурно-просвітницька діяльність з питань кооперації. Джерельною базою таких досліджень слугували опубліковані праці М. Левитського у вигляді брошур, статей, повідомлень у популярних і спеціальних наукових виданнях, періодиці, а також доповіді й виступи на міжнародних кооперативних конгресах, зібраннях артільників та кооператорів, представників кредитних та ощадно-позичкових товариств.

У незалежній Україні одним із перших історико-теоретичний аспект селянської кооперації досліджував В.І. Марочко. У 1995 році він видав працю, в якій висвітлив кооперативний рух в Україні, починаючи від доби національного відродження XIX ст. і завершуючи крахом ідеї організації взаємодопомоги, артілей та кооперативів й винищенням українських учених у галузі сільського господарства наприкінці 1920-х років¹.

Реконструкцію архівної спадщини українського діяча кооперативного руху М. Левитського здійснила В.Б. Вовченко, яка опублікувала низку статей і успішно захистила дисертацію за

відповідною спеціальністю². Автор основну увагу приділила розробленню критеріїв систематизації особового архіву, з'ясуванню його інформаційного потенціалу для вивчення історії кооперативного та просвітницького руху. Вагомі архівознавчі напрацювання дослідниці відкрили можливості розширення біографічних відомостей про М.В. Левитського, виявлення обставин, що впливали на формування його ідейних поглядів.

Добре підґрунтя для праць науковців про одного з українських кооператорів європейського рівня, для вивчення міжнародного кооперативного співробітництва, втілення ідей Миколи Левитського в Україні і за кордоном від початку XX століття відкрили документи, урядовані в особовому архівному фонді № 327 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України. Фонд став доступним для користувачів вже протягом 1990-х років.

Із науковою та публіцистичною спадщиною видатного кооператора плідно працювали І.А. Фареній³ та В.П. Рекрут⁴, окремі публікації котрих стосуються поглядів Миколи Левитського на національне питання. Так, І.А. Фареній докладно розкрив національно-державні погляди Левитського, показав його непереможне прагнення до створення незалежної Української держави, орієнтацію на якнайширше оволодіння досягненнями цивілізації і світової культури. У цьому контексті автор торкнувся також історії взаємовідносин України з Росією. Вчений дійшов висновку про те, що бачення М.В. Левитським проблем національного розвитку «не вилилося в широку наукову чи громадсько-політичну діяльність», проте у силу «високого авторитету Левитського, активної громадянської позиції та широкої громадської роботи його погляди з національного питання помітно впливали на настрої в суспільстві»⁵. Зовні нібито обмежений приземленими

¹ *Марочко В.І.* Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. Київ : М.Р. Kots Publishing, 1995. 224 с.

² *Вовченко В.Б.* Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М.В. Левитського (1859–1936): історія, реконструкція, зміст : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2007. 18 с.

³ *Фареній І.А.* Національне питання в поглядах «артільного батька» Миколи Левитського // Вісник Львівської комерційної академії. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. Вип. 9 (Серія – Гуманітарні науки). С. 129–135; *він же:* «Артільний батько» Микола Левитський – видний представник національної інтелігенції кінця XIX – першої третини XX століття / Гуржівські читання. Черкаси, Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2011. Вип. 4. С. 99–101.

⁴ *Рекрут В.* Маловідомі сторінки життя М. В. Левитського на Кубані та Північному Кавказі у 1918–1920 роках // Красзнавство. 2019. № 2. С. 50–56.

⁵ *Фареній І.А.* Національне питання в поглядах «артільного батька»... С. 133–134.

кооперативними справами Микола Левитський насправді не уявляв розвиток України без її інтеграції в систему планетарного прогресу.

Причиною недооцінки постаті Миколи Левитського в українському національно-визвольному русі є розпорошеність, а донедавна й недоступність інформації про справжні, причому послідовні й чіткі, ідейно-політичні погляди Левитського, внаслідок чого він став відомішим винятково як видатний організатор кооперативного руху. Не стали винятком за тематикою і заходи, проведені в Україні у 2019 р. на відзначення 160-річчя з дня народження М.В. Левитського, зокрема, публікації в журналі «Краєзнавство». Отже, потреби повнішого розкриття його образу і внеску в українську суспільно-політичну думку першої третини ХХ століття потребують залучення нових історичних джерел і досліджень рукописної спадщини. Праці Миколи Левитського з національного питання та політики Росії щодо України, зв'язків з Польщею і обґрунтування європейського вектору розвитку України тепер сприймаються зовсім по-іншому.

Для розуміння сутності і актуальності його поглядів та поведінкових настанов особливого значення набуває врахування історичних умов, за яких найяскравіше виявлялися, або навпаки, старанно приховувалися суспільно-політичні позиції Миколи Левитського. Для нього невідомою любов до України й українського народу, ідеї подолання залежності від сильніших сусідів і розбудова Української держави не були чужими чи абстрактними поняттями ще задовго до проголошення Української Народної Республіки. Тож не даремно з початком Української революції і утворенням Української Центральної Ради Микола Левитський захопився державотворчою діяльністю. До складу УЦР він обраний на Всеукраїнському національному конгресі, був також членом Малої Ради (уряду) і обіймав поважну посаду керівника відділу державного майна в Генеральному секретарстві земельних справ.

Послідовно витримував свою лінію Микола Левитський і при гетьманові Скоропадському. Саме на цей час припадає написана ним стаття (серпень 1918 р.), чернетка якої зберігається у особовому фонді № 327 Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН

України⁶. Зміст статті потребує окремого розгляду як найбільш відвертого вираження міркувань Миколи Левитського про роль Росії, Польщі та країн Заходу в історії України.

М. Левитський розсудливо писав про те, що з давніх часів, а особливо в XVII столітті, Україна була в близьких самостійних зносинах з Європою через Польщу. У той час, як Московське царство під Золотою Ордою було відрізане від Європи, Україна ніколи не поривала зв'язків з європейськими народами. Тому, на думку М. Левитського, приєднання українських земель до «темної, взагалі некультурної і деспотичної» Московщини було великим нещастям. Російський деспотизм насильно відірвав Україну від Європи і спрямував на шлях, що суперечив природнім, географічним та історичним обставинам. Україна змушена була відступити на манівці європейського розвитку. Однак географічне становище і межування безпосередньо з європейськими державами все одно впливали на формування освіти і культури в Україні.

Ставши очевидцем того, як на Україну з різних боків кинулись більшовицькі й білогвардійські війська, переслідуючи одну мету – не допустити відокремлення України, Микола Левитський підкреслює спадкоємність великодержавної політики Росії. Важко повірити, що праця написана понад сто років тому, настільки злободенним є кожне речення, що йде з глибини свідомості і закликає до боротьби. «Взявши твердо і рішучо курс на Європу, ми мусимо не жаліючи сили й здоров'я працювати в цім напрямку. Ми мусимо, ми повинні увійти і стати в круг, в родину культурних європейських народів і держав. Ми повинні зайняти серед їх те місце, яке нам давно і по праву належало і належить, з якого нас зірвала зрадницька, злочинна російська політика». Микола Левитський не шкодує жорстких оцінок для визначення політики Росії: «Нас і тепер ще намагаються деякі люди, а найбільше «брати» з Московщини не пустити на цей єдиний (підкреслення М. Левитського – *авт.*) шлях, хочать силоміць знов одірвати нас од Європи і притягти за чуба до «Єдиної і невідомої»»⁷. Як бачимо, Левитський ніяк не відокремлював імперських амбіцій більшовиків і великодержавної шовіністичної політики їхніх попередників у царській Росії.

⁶ М.В. Левитський. К питанню про національне відродження України / Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі: ІР НБУВ). Ф. 327, од. зб. 69, арк. 27–35. Стаття без початку.

⁷ ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 69, арк. 29.

Погляди Миколи Левитського досягають неймовірної експресії, коли він пише, що хто проти політичної незалежності і державної самостійності України, той є її «лютий ворог», який прагне відібрати душу народу. Автор застерігає сучасне йому покоління не погубити надію на визволення з пазурів російського імперіалізму, бо такі можливості рідко бувають в історії і можуть більше не повторитись⁸. Зовнішні вороги хотіли б знищити саму ідею української державності, тому оборона і збереження самостійної України є священним обов'язком громадянства.

Заклики Левитського співзвучні сучасним реаліям, – напружити фізичні і духовні сили, зібрати колективний розум, виявити максимум державного розуму і забути міжпартійні суперечки, знайти спільну мову, яка б «усіх з'єднала» на основі ідеї вільної, незалежної й суверенної держави. Кращим зразком національної і державної сили мусить бути, на думку Левитського, гаряча любов до свого краю, яка скрізь панує у всіх європейських народів. Україна була б щаслива, якби її діти «доросли до того ступеня свідомості, високого лицарського святого патріотизму, який є у інших культурних народів, щоб перед цілим світом вони змогли твердо, ясно і рішучо сказати: “Україна для нас найвище і найдорожче за все”»⁹. Такий підхід, вважав Левитський, притаманний як для малих, так і для великих держав – Чорногорії, Сербії, Болгарії, Німеччини, Франції, Англії, Японії, Італії і т. д.

За ідею соборної незалежної Української держави Микола Левитський ледь не поплатився життям. Восени 1918 р. він взяв участь у засіданні Кубанської Крайової Ради в Катеринодарі, де господарювали денікінці, і в їх присутності заявив українською мовою про суверенні права революційного народу і нації та про історичний зв'язок і спільне коріння кубанців з Великою Україною¹⁰. Це означало, що навіть розуміння реальної небезпеки з боку озброєних представників Добровольчої армії Денікіна – провідників агресивної великодержавної політики Росії – не зупинили відвертих антиімперських висловлювань Левитського.

Прихід більшовиків до влади і облесливі запевнення у вирішенні національного питання шляхом «коренізації» зміцнили переконання

Миколи Левитського у необхідності творити власну державу і добиватися повернення природного місця в Європі, від якої Україну «відгородила Москва». Водночас назовні Левитський змушений був рахуватися з комуністичними реаліями і викладати свої думки в завуальованому вигляді: «Радянська Україна, побудована за заповітами Леніна, абсолютно немислима без глибокої українізації»¹¹ (переклад з рос. – *авт.*).

Справжню суспільно-політичну позицію М. Левитського в радянську добу допомагають розкрити документи, створені в секретно-політичному відділі Державного політичного управління УСРР, де пильно стежили за поведінкою і настроями української інтелігенції. Там буквально по днях і тижнях фіксували висловлювання і вчинки, що видавалися підозрілими і небезпечними для більшовицької влади. Причому особливу увагу привертала дії чи навіть міркування, спрямовані на відродження Української Народної Республіки, самостійницький напрям розвитку суспільно-політичної думки.

М. Левитського ретельно вивчали як потенційно небезпечну для режиму особу, яка має вагомий вплив в українському суспільстві і за кордоном. Йому інкримінували «десять заповідей (віх)», які він особисто розробив і пропагував, зокрема:

«Рідний дім, тобто кожен українець повинен усвідомлювати, що Україна має бути незалежною і самостійною державою.

Свідома нація, тобто кожен українець повинен бути цілком свідомим націоналістом і спрямовувати свою діяльність по лінії виховання мас у національному дусі.

Українська національна культура, тобто кожен українець повинен спрямовувати свою діяльність по лінії творення національної, суспільної й економічної культури і

Захід, тобто кожен українець повинен орієнтуватися на Захід і звідти чекати вирішення національного питання»¹² (зворотний переклад з рос. мови – *авт.*).

Остання теза свідчить про те, що Левитський зовсім не розраховував на ленінську національну доктрину, а вважав, що опертя слід шукати в країнах Заходу.

⁸ ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 69, арк. 30.

⁹ Там само, арк. 35.

¹⁰ *Рекрут В.* Маловідомі сторінки життя М. В. Левитського... С. 53.

¹¹ ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 64, арк. 2.

¹² Галузевий державний архів СБ України (далі – ГДА СБУ), ф. 13, спр. 370, т. 1, арк. 125–125 зв.

Чекісти завели окреме агентурне розроблення під умовною назвою «Привіт». Її основним фігурантом був саме «артільний батько» Микола Левитський. Його праці, публічні й непублічні виступи старанно вивчали, шукаючи компромат, достатній для монтування великої справи. Крім донесень інформаторів, за Миколаю Васильовичем велося зовнішнє спостереження. Завдяки комплексу проведених заходів штатними й позаштатними співробітниками ДПУ УСРР задокументовано конкретні вчинки і висловлювання Левитського у вузькому колі, як він гадав, односторонців. Насправді, далеко не всі такими були. До нас дійшло чимало підтверджень засад щиро українського внутрішнього світу і патріотичних переконань Левитського.

Діяльності поза кооперативним рухом Микола Васильович надавав вагомому значення, причому він вважав, що через політику Москви українці розпоршені, роз'єднані, тому просвітницьку й пропагандистську роботу слід проводити в місцях їх компактного проживання як в Україні, так і поза її межами. Для цього придатні різноманітні доступні й зрозумілі в тих умовах засоби. Їх вибір вказує на те, що «артільний батько» розглядав можливість політичних змін ненасильницькими методами. Перевагу надавав методам культурного виховання мас, вихованню національної свідомості за допомогою кооперативного руху і церкви. Культурний поступ призведе, на думку Левитського, до просування у владу українців, які здолають засилля Москви. Недаремно «північні варвари» бояться цього і послідовно винищують кращі українські сили¹³. Доля України залежить від політики західних держав, які визнають українців як окрему націю і підтримують уряд Української Народної Республіки в екзилі.

Однією з форм підняття національного духу українців було написання і поширення патріотичних творів. До виготовлення листівок з власними віршами Микола Васильович долучив і свого сина. Частина творів вони зуміли надрукувати в типографії, інші – на друкарській машинці. Відомо, що Левитський є автором понад 300 віршів, 20 дум і пісень. Писав він і поеми, публіцистичні статті. Про національний характер спрямування творчості свідчить літературний псевдонім «Мирон Запорожець». В душі 70-річного Левитського уживалися два начала –

поважність сільського господаря і водночас бунтівний характер козака-запорожця, із уст якого лунали прямі заклики до боротьби (вірш «По-встань, народе, годі спати!», 1929 р.).

Оскільки Левитському довелося побувати в різних регіонах Російської імперії, використовувались знайомі або ж додатково встановлені адреси потенційно заінтересованих читачів на Кубані, в Курській і Воронезькій губерніях і навіть в Сибірі. Особливого значення Левитський надавав роботі серед українців Кубані, щоб вони не забували свого походження і зберігали національну ідентичність.

Національно-патріотичний характер творчості кооператора Левитського був не до вподоби філії Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) в Україні і його повноваженому представнику, голові ДПУ УСРР, водночас члену Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України В. Балицькому. Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР регулярно постачав йому інформацію про результати агентурного розроблення Миколи Левитського.

Чи можливою була за таких обставин активна політична діяльність, спрямована на визволення української нації? Вочевидь, що ні, тому закиди окремих його сучасників в толерантності до радянської влади, невизначеності громадсько-політичних позицій Левитського видаються неправомірними. Він відчував або й знав про повсякденне стеження і за собою, і за іншими українськими діячами, тому інколи зривався і з необережною прямою висловлювався про причини труднощів об'єднання національно свідомих українців: «... Це кляте ДПУ все знає, до всього донюхається. Отож, надія тільки на інтервенцію»¹⁴ (зворотний переклад з рос. мови – *авт.*).

Цікаво, що ці слова Левитським були сказані особі, якій він, очевидно, дуже довіряв, навіть не здогадуючись, що це був один із агентів ДПУ!

Маючи великий авторитет серед кооператорів усього світу, Микола Левитський у 1927 р. потрапив до складу делегації СРСР на Стокгольмський кооперативний з'їзд. Щоб показати права радянських республік і добитися потрібних рішень, делегацію розділили на національні фракції. Проте ця затія не вдалася і жодна пропозиція представників СРСР учасниками з'їзду не була прийнята. Остерігаючись наглядців з партійної частини

¹³ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 370, т. 15, арк. 346.

¹⁴ Українська інтелігенція і влада : Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд. В. М. Даниленко. Київ: Темпора, 2012. С. 107.

радянської делегації, Левитський у Швеції відкрито не висловлював своїх поглядів, навіть казав, що українці задоволені існуючим суспільним ладом. Насправді перебування за кордоном і відчутний жорсткий контроль з боку союзних органів вкотре переконали Левитського у необхідності самостійності України. Під враженням закордонної подорожі він частіше повторював, що кожен українець повинен ставити за мету добиватися цілковитого відокремлення української держави, бо «терпіти і далі всілякі обмеження з боку Москви немислимо»¹⁵ (зворотний переклад з рос. мови – *авт.*). На думку Левитського, кожному свідомому українцеві потрібно агітувати за окремішність України, хоча без війни, без підтримки зовні цього зробити не вдасться.

Слід сказати, що наприкінці 1920-х років тогочасне українське суспільство жило очікуванням війни. Поширеним явищем стали сподівання, що із зовнішньою допомогою можна буде відновити Українську Народну Республіку. Блукали легенди про те, що західні держави внаслідок інтервенції вийдуть до Дніпра, але у внутрішні справи не втручатимуться. Далі вже підготовлені українські війська разом із союзниками визволять і решту українських територій.

На 1927 рік найбільшою була імовірність військового конфлікту СРСР із Англією, тому, за оцінкою Левитського, українські емігранти вже зараз готуються до наступу, орієнтуючись на цю країну. Проте, вважав Левитський, і в Україні слід вести відповідну роботу, хоча тут не вистачає свідомої української молоді. Її можна і треба повернути з-за кордону, але не всю, а лише «істинних українців», створивши для цього громадський комітет. Розмірковуючи над долею української інтелігенції і політиків в еміграції, Левитський виявляв критичне ставлення до колишнього соратника в Центральній Раді, противника уряду УНР в екзилі Микити Шаповала, а також до Володимира Винниченка, натомість схвально відгукувався про діяльність Симона Петлюри, підкреслював життєвість його ідей. Це вже були не прості оцінки політичної ситуації авторитетної в народі людини, а обґрунтування конкретного плану дій, пов'язаного із консолідацією українських патріотів за кордоном і в Україні.

Занепокоєні керівники ДПУ УСРР одразу наказали підлеглим Київського окружного від-

ділу посилити спостереження за Левитським.

Кажучи про можливу війну, Левитський ділився своїми міркуваннями про її майбутній перебіг і про ставлення українців до СРСР і Польщі. Він вважав, що в підсумку Україна буде окупована Польщею, але це краще, ніж бути «під Москвою»¹⁶. Вважаючи ворогами української державності і Москву, і Варшаву, Левитський твердо віддавав перевагу союзу з Польщею, бо Москва сильніша і може задушити Україну, а від Польщі можна буде потім відбитися або ж заради військової підтримки піти на поступки. Пояснював свій висновок таким чином, що українцям витримати натиск 30–40 мільйонів поляків простіше, ніж 110 мільйонів росіян. Крім того, від Московії важко відмежуватися через подібність мови й культури, а тому навіть розглядав можливість переходу на латинський шрифт, що мало б зблизити Україну із Заходом. Час вибору для українців настав; потрібно добре зважити, з ким їм по дорозі.

Між тим Микола Васильович почав формулювати нові і відроджувати призабуті ідеї для досягнення зламу в настроях української спільноти. Щоб довести свою правоту і згуртувати однодумців, Левитський стверджував, що внаслідок суворої цензури суспільна думка задушена і слід налагодити випуск бодай усної газети¹⁷. Засобом перевірки прихильності національним ідеям він вбачав засвоєння розроблених ним «віх», знання яких служило б паролем для «своїх» людей. Звичайно, мета була великою, проте до неї він збирався йти невпинно, незважаючи на ризики для життя.

Зафіксувавши намагання Левитського і далі поширювати свої твори, затавровані в ДПУ як «шовіністичні», начальник Секретного відділу ДПУ УСРР Горожанин дійшов висновку, що одержаної інформації цілком достатньо, щоб припинити агентурне розроблення кооператора, заарештувати його й вислати з України. В ДПУ Миколу Васильовича прагнули вивести в лідери антирадянського національного руху. Він добре підходив на роль керівника організації кооператорів, адже на той час велася підготовка до гучного процесу над українською інтелігенцією під назвою «Спілка визволення України». Таке призначення для Левитського видавалось вразливим в очах ДПУ лише з огляду на його статечний вік.

¹⁵ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 370, т. 3, арк. 198 зв.

¹⁶ Там само, т. 8, арк. 134 зв.

¹⁷ Там само, т. 2, арк. 180.

Микола Васильович теж жив в очікуванні арешту, хоча й надіявся, що влада не посміє цього зробити, аби не осоромитися перед світом. У підсумку Левитського таки не включили до списку осіб, над якими влаштували судовий процес «СВУ» в Харкові.

З вірою в український народ Левитський солідаризувався з жертвами політичних репресій, тисячі яких гинули на Соловках і в тундрі. Впевнений у непорушності своїх державницьких ідей і палкий прихильник відновлення УНР, Левитський безбоязно стверджував: «Хай арештовують усіх українців, але саму ідею державності України вони не заарештують»¹⁸ (зворотний переклад з рос. мови – *авт.*).

Висновки. В українській історіографії сформувався стійкий образ Миколи Левитського як видатного кооператора, визнаного в Україні і за кордоном теоретика і практика артільно-кооперативного руху. Його політичні погляди, бачення шляхів досягнення незалежності України, її місця й ролі у світовій історії, зокрема, в колі європейських держав потребують нових досліджень.

Микола Левитський – громадський діяч національного рівня, який надавав великого значення кооперації як засобу консолідації українського народу і еволюційного переходу до самостійного державного будівництва. Він твердо стояв на позиціях української державності, хоча в радянську добу це не могло відкрито виявлятися в його працях чи діях. Руко-

писна спадщина та документи радянських спецслужб, які відстежували й старанно фіксували контакти, слова та вчинки Левитського свідчать про те, що «артільний батько» був великим патріотом України, який використовував свої знання і високий авторитет у міжнародних кооперативних організаціях на благо народу України і української державності. Найвишого піднесення його державо- й націєтворча діяльність досягла в добу Української революції. В радянський період свого життя Микола Левитський не змінив політичних переконань і вважав прийнятним скористатись офіційною політикою українізації й можливостями кооперування для реалізації ідеї національного визволення України і утвердження її законного споконвічного місця у колі європейських держав.

Микола Левитський мав власне, на рідкість точне, бачення історичної приналежності України до Європи. На його думку, природний шлях європейського розвитку, який пролягав через Польщу, незважаючи на існуючі суперечності між сусідами, був порушений віроломністю російських правителів. У лоні Російської імперії Україна мала назавжди розчинитися, а український народ втратити національну ідентичність і здатність до боротьби за незалежність. Зламати такий хід історії і повернути Україні її споконвічне, об'єктивно існуюче місце в Європі закликав Микола Левитський і своєю невтомною науковою й громадсько-політичною працею наближав цей час.

References

- Levytskyi Mykola. K pytanniu pro natsionalne vidrozhennia Ukrainy / Instytut rukopysu Natsional'noi biblioteki im. V. I. Vernadskoho NAN Ukrainy, f. 327, od. zb. 69, ark. 67–35.
- Marochko V. I. (1995) Ukrainiska selianska kooperatsiia. Istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.) / V.I. Marochko. Kyiv: M.P. Kots Publishing, 244. [in Ukrainian].
- Vovchenko V. B. (2007). Archivna spadshhyna kooperatora, derzhavnogo i gromads'kogo diyacha M. V. Levytskogo (1859–1936): istoriya, rekonstrukciya, zmist [Archival legacy of the cooperator, state and public figure M. V. Levitsky (1859–1936): history, reconstruction, content] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
- Rekrut V. (2019) Malovidomi storinky zhyttia M. V. Levytskoho na Kubani ta Pivnichnomu Kavkazi u 1918–1920 rokakh / V. Rekrut // Kraieznavstvo, 2 (107), 50–56. [in Ukrainian].
- Danylenko V. M. (2012) Ukrain'ska inteligentsia i vlada : Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr. / Uporiad. V. M. Danylenko. – Kyiv : Tempora. 756 s.
- Farenii, I. A. (2010) Natsionalne pytannia v pohliadakh «artilnoho bat'ka» Mykoly Levytskoho / Visnyk L'viv's'koi komerciinoi akademii. – L'viv. Vyp. 9 (Seriiia – Gumanitarni nauky), 129–135. [in Ukrainian].
- Farenii, I. A. (2011) «Artilny bat'ko» Mykola Levytskyi – vydnyi predstavnyk natsional'noi intelihentsii kincia XIX – pershoi tretyny XX stolittia / Gurzhiiv's'ki tchytannia. Tcherkasy. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. S. 99–101. [in Ukrainian].

¹⁸ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 370, т. 14, арк. 1 зв.